

3. Povijesni pregled

3.1. Uvod

Kako tumačiti našu povijest i kako doći do kvalitetnih podataka o pojedinim vremenskim fazama? Na to vrlo složeno pitanje teško je odgovoriti. Pisana povijest samo je vršak ledene sante a nepisana je glavina koja dopire duboko natrag tijekom tisućljeća do pojave ljudske vrste na Zemlji. Pleistocensko ledeno doba, u kojemu se *homo sapiens* prvi puta pojavio na zemlji i napokon zauzeo sve glavne svjetske kopnene mase, trajalo je oko 2.500.000 godina i završilo prije otprilike 10.000 godina. To je razdoblje velikih klimatskih mijena kada su zemlju zahvaćale učestale izmjene krajnje topline i hladnoće, velike kiše i suše, mnogo oštrije od svih onih koje se pamte posljednjih stoljeća.

Dva i pol tisućljeća europske povijesti ostavilo je traga na ovim ličkim prostorima. Kao najmanji kontinent, sa samo sedam posto ukupnog svjetskog kopna što je u antičkom razdoblju bilo presudno da bi Grci i Rimljani brzo i uspješno širili svoju civilizaciju. Europa je proživljavala i brojne osvajačke pohode s istoka i juga, kao i seobe naroda, koji su mijenjali sastav njezina stanovništva i učinili je da danas u genetskom i kulturološkom smislu nema "čistih" naroda i nacija, što je još jedan razlog za ujediniteljske procese našega vremena.

Sudbinu Europe posve je odredio neprestan razvoj posebnih sloboda koje su u stvari povlastice rezervirane za određene skupine: neke ograničene, druge široke. Te se slobode često suprotstavljaju, čak međusobno i isključuju. O slobodama nije moglo biti govora sve dok se Europa nije konstituirala kao homogen prostor, kao kuća u zaklonu. Nema li zaklona tada nema ni sloboda. Ova dva problema zapravo su samo jedan. Europski se prostor razgraničio nizom ratova i osvajanja. Sve počinje lomom Rimskog Carstva na dva dijela. To moćno carstvo nije izdržalo najezde barbara. Ali se na temeljima tih ruševina grade nova moćna carstva koja štite zapadni svijet od azijskog istoka. Njemačko Sveto Rimsko Carstvo i Franačko Carstvo biti će brana tim prodorima, čime će se stvoriti uvjeti za procvat Europe kao centra moći. Raspadom tih carstava nastupiti će feudalizam, društvo utemeljeno na ljudskim odnosima. Time će se Europa konstituirati kao svijet odvojen zidovima, u kojemu je značenje imala jedino mala regija, uski zavičaj. I ta se regija mogla po svojoj volji razvijati, poput slobodne biljke, spremna braniti svoj prostor i svoju nezavisnost. Slabi i maleni ne mogu opstati. Jedino im je jedinstvena vjera - kršćanstvo. Križarski ratovi govore o tom jedinstvu, jer se iskazuju kao masovni pokreti, avanture, kolektivne strasti zajedničke tim nebrojenim malim državicama.

Ipak u XVIII. stoljeću dolazi do procesa koji će mijenjati to stanje rascjepkanosti i usitnjenosti, osobito kada dolazi do industrijskog razvoja koji će pospješiti razvoj gradova. Gradovi će preuzeti brigu za prvi razvoj Europe...

U tom pogledu treba promatrati i povijest Like, sukobe feudalaca prije Krbavske bitke, pojavu Osmanske sile, Napoleonovih osvajanja, raspada Austro-Ugarske i svjetskih ratova, koji će, svaki na svoj način, obilježiti tragičnost ličke povijesti. I ne samo nje...

3.2. Prapovijest - vrijeme prije Japoda

Hrvatska arheologija i povijesna znanost razmjerno su malo pozornosti posvećivali Lici, a brinjski prostor gotovo je sasvim zaboravljen. Zato je izuzetno teško pisati o ovoj problematici zbog nedostatka stručne građe i istraživanja. U ovom poglavlju dat ćemo osnovne podatke o naseljenosti i narodima koji su živjeli u određenim vremenskim periodima na području Like i brinjskog kraja prije dolaska Hrvata. Na povijesni razvoj, osobito naseljenost i migracije ličkog prostora utjecao je izuzetno raznolik biljni i životinjski svijet, klimatske povoljnosti, te strateški putovi između sjevernih i južnih regija preko planinskih prijevoja Kapele.

Prve poznate populacije na području Like pojavljuju se u vremenu **ašelenske kulture**, čija su paleolitska nalazišta kod Donjeg Pazarišta stara oko **120.000** godina. To bi odgovaralo fazi *risskog interglacijala*.

Oko 35.000 godina pr. Kr. u Europi se pojavljuje *homo sapiens*. U Cerovačkim pećinama nailazimo na paleolitske stanovnike Like (*kromanjonce*) koji su bili nomadski lovci. Oni su obrađenim kamenjem rezali meso i obrađivali mekše predmete za svakidašnju uporabu. Ti su nalazi stari oko **30.000** godina pr. Krista, što odgovara vremenu posljednjeg *wurmskog glacijala*. Moralo je proći dosta vremena dok su kasnopaleolitski lovci počeli napuštati svoja pećinska skloništa i graditi samostalne nastambe. U to doba nestalo je s područja Like vunastih mamuta, pećinskih medvjeda i ostalih velikih krznaša, a umjesto njih počinju se razvijati divlji papkari. Ima najviše divlje koze i ovce koje karakterizira etapno kretanje za ispašom u velikim stadima. Ljeti su pasle po planinskim pašnjacima a zimi se spuštale u toplija primorska područja. Da bi preživjeli u tim prilikama, kasnopaleolitski lovci su slijedili ta stada. Tako su postajali sve manje lovci, a divlje koze i ovce počele su se pripitomljivati, postajući time stočari.

Tijekom povijesnih smjenjivanja triju ledenih doba bitno se mijenjala i razina mora. Prema sadašnjim znanstvenim spoznajama u vrijeme posljednjeg ledenog doba (oko **10.000** godina prije Krista) razina mora bila je oko 100 metara niža nego danas, pri čemu je došlo do velikih zemljopisnih ali i bioloških promjena. Tada Velebit nije bio primorska planina već se nalazio duboko u kontinentalnoj zoni.

Iz *mezolitika* - srednjeg kamenog doba (oko 10.000 do 4.000 godina pr. K.) pronađeni su u neposrednoj blizini Brinja tragovi materijalne kulture čovjeka. U nedalekoj Plašćici kod Letinca istražena je **pećina Siničić** u kojoj su pronađeni u stijeni urezani znakovi kao prvi leptolitički prikazi pronađeni u Hrvatskoj te ulomci grube keramike. Procjenjuje se da su ovu pećinu koristili ljudi oko 9.500 godine prije Krista. (*tjednik «Globus» od 7. studenog 1997.*)

3.3. Japodi (Japidi)

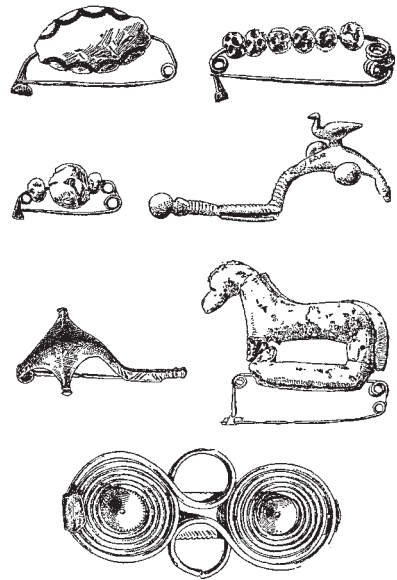
Uvod

Mlađe kameno doba (*neolitik*) također je slabije poznato, ali je ipak prisutno na ovim prostorima. Tako imamo istražena neolitička nalazišta u špilji Golubnjači kod Kosinja i Čukovac kod Široke Kule.

U to su vrijeme ljudi živjeli nomadskim životom i uglavnom su se hranili mesom. Na to

nas upućuje činjenica da su oskudijevali plodnom zemljom, dok je klima bila nepovoljna za poljoprivrednu proizvodnju. Zbog toga nisu podizali nastambe kao u ravničarskim krajevima, već su obitavali u primitivnim nastambama, a često u pećinskim i sličnim zaklonima. Takvim načinom života nisu mogli ostaviti dovoljno arheoloških nalaza, što danas stvara niz poteškoća u definiranju njihovog načina života.

Nadolaskom neolitika vrši se daljnja preobrazba kasnopaleolitskih lovaca u stočare nomade. Istovremeno se primjećuje i napredak u društvenoj organizaciji neolitske populacije. Ti stočari ne žive više u manjim lovačkim skupinama, već u brojnim rodovskim zajednicama. Unutar takvih zajednica sve je očitija nova podjela ljudi izazvana podjelom u radu. Sposobniji pojedinci stjecali su veća materijalna dobra, što ih je izdizalo u društvenoj hijerarhiji. Tek uporabom bronce i drugih metala došlo je do značajnijeg napretka u načinu života, a osobito u izgradnji naselja. Taj revolucionarni napredak donijeli su mlađi naseljenici iz drugih krajeva koji su već bili u dodiru s metalom. Od tog vremena grade se solidnija i kvalitetnija naselja pod imenom **gradine**. Ljudi su se sve više u njima zadržavali, a tu su mogli ostavljati žene, djecu i starce koji nisu bili u stanju pratiti sve veća stada. Mlađi muškarci nastavili su živjeti nomadski jer im je stočarstvo bila jedina grana privređivanja. Postoji još jedna teorija da su stanovnici ličkih gradinskih naselja pripadali naprednoj indoeuropskoj populaciji, čije je podrijetlo još uvijek nepoznato.

Japodski nakit

“Brinjski Japodi”

Bakreno doba (eneolitik) je vrijeme prvih većih migracija stanovništva, odnosno prodora prvih Indoeuroljana na istočni i središnji Balkan. Oni donose nove elemente materijalne i

Ostaci japodskog naselja u Tominčevoj Dragi iznad Pešića

duhovne kulture, što će imati i značajnog odjeka na daljnji razvoj ovog područja. To se u prvom redu odnosi na formiranje **japodske** kulturne skupine, čiju etnogenezu možemo pratiti tek od kasnog brončanog doba, odnosno od kraja **12. st. pr. Krista**. Od kasnog brončanog doba pa sve do vremena rimske dominacije na ovim prostorima ona ima centralnu ulogu. Ovaj period u razvitku prapovijesnih kultura u Lici obuhvaća vremenski raspon od **1.600-900 g. prije Krista**, a karakterizira ga svestrana upotreba bronce u izradi oružja i oruđa, nakita i dijelova odjeće. O Japodima znamo toliko koliko nam dopuštaju istraženi ostaci njihovih naseobina. Prema grčkom geografu **Tiberiju Strabonu**, Japodi su prvi povijesni narod u Lici koji su zaposjedali veći dio Balkanskog poluotoka, pripadajući velikom **ilirskom narodu**. Na temelju prikupljenih podataka, japodski prostor zauzimao je područje Vinice u dijelu Bele krajine (Slovenija), te dio Gorskog kotara, dio Korduna, područje sjeverozapadne Bosne oko rijeke Une (Cazinska i Bihaćka krajina), zatim Ogulinsko-plašćansku udolinu, naš **brinjski prostor**, Liku, Gacku i Krbavu.

Vrijeme njihove pojave odgovara **željznom dobu**, s tim da se do sada nije uspjelo dokazati srodstvo te populacije s ostalim ilirskim plemenima što pobuđuje osobit znanstveni interes. Bogatstvo i snaga Japoda je u njihovoj stoci, zbog čega oni svoje nastambe grade na uzvisinama po rubovima kraških polja unutar kojih pronalazimo i prostor za stoku. Danas je sigurno da su se u višoj fazi svog razvitka, bavili i poljoprivredom koju su od njih i Hrvati naslijedili, sijući još tada pšenicu i uzgajajući druge kulture uključujući i vinovu lozu koja je tada uspijevala u Lici. Tada su bili povoljniji klimatski uvjeti, a područje šumovitije i zaštićenije od hladnih vjetrova sa sjevera. Za obradu zemlje korišteno je ralo, te drveni plug sa željeznim dijelovima. Tadašnje primitivno žito vršeno je na *gumnu* konjima i mljeveno primitivnim ručnim žrnjevima. Postoji znanstvena pretpostavka da današnja lička kapa potječe iz doba Japoda!

Kako je u uvodu navedeno šire brinjsko područje bilo je naseljeno Japodima. Do sada nisu obavljena svestranija istraživanja o ovoj problematici. U novije vrijeme postoje prva inicijalna istraživanja koja je provela **prof. Marinka Mužar** i tim stručnjaka iz Ministarstva kulture RH, Uprave za zaštitu kulturne baštine iz Karlovca. Istraživanja su provedena tijekom **1999.** godine u sklopu izrade *Elaborata utjecaja na kulturna dobra Autoceste Bosiljevo-Sveti Rok*.

Tom je prilikom obrađeno nekoliko zona u Stajnici i okolici. Među njima je značajna arheološka zona “Pavlov vrh” iznad zaselka Mesići. Ovdje nisu uočeni ostaci arhitekture, ali je probnim istraživanjima pronađena keramika. Tamo se jasno vide ostaci japodskih terasa. Datacija lokaliteta: kasno brončano i rano željezno doba, to jest 10-8. stoljeća prije Krista.

Druga arheološka zona je “Vuković-Pernar”, u susjednim Lipicama, u zaselku Pernari. Tu se nalaze tumuli (grobnni humci), gdje su pronađeni brončani predmeti i ulomci keramičkih posuda. Stoga se može reći da je ovdje riječ o žarnoj nekropoli. Okvirna datacija isto kao i Pavlova vrha u Stajnici.

Vrlo značajna lokacija je i arheološka zona “Tominac draga”, kao prapovijesni i srednjovjekovni lokalitet. Na tom položaju spominju se ostaci prapovijesne gradine (naselja) i srednjovjekovnog Starog grada, što je uobičajeni slijed naseljavanja na ličkom prostoru.

Na brinjskom području je vrlo zanimljiv japodski lokalitet brdo Humac, na kojem se nalazila gradina.

Svi ovi navedeni lokaliteti zahtijevaju daljnja detaljna istraživanja, kada će se točno utvrditi o čemu je zapravo riječ. Zsigurno da postoji još neotkrivenih lokaliteta koje će trebati u narednom periodu ispitati i definirati.

Grčka kultura na području Like?

Jedan od zanimljivih događaja za naše područje je grčka kolonizacija susjedne Jadranske obale u IV st. prije Krista i jačanje njihovih veza i utjecaja na ilirska plemena. Postoji legenda, koje se sjećaju najstariji Stajničani, o boravku "*Grka*" na našem području. Živjeli su od stočarstva i poljoprivrede. Međutim, jednom je pao snijeg usred ljeta, uništivši im cjelokupnu vegetaciju. "Grci" su se spremili i otišli u nepoznatom smjeru. Da li se stvarno radi o pravim Grcima ili nekom drugom narodu nismo uspjeli saznati iz raspoloživih izvora. Međutim, brojni ostaci traže detaljnija stručna istraživanja na Brinjskom području gdje još postoji niz neistraženih i vrlo interesantnih objekata za snabdijevanje vodom, poput "*Žive vode*", "*Baserke*" i "*Jurkove živice*" koje se nalaze na širem stajničkom području.

Početkom **4. st. prije Krista** sa područja današnje Italije prodiru na ovo područje Kelti (Gali), najprije na prostore središnje Hrvatske. Ovi prodori ne utiču mnogo na Japode, barem ne na središnje dijelove njihove teritorije, odnosno Liku. Kelti su se u početku zadržavali sjevernije od Save, da bi od III. vijeka počeli življe kontaktirati s Japodima i drugim Ilirima južno od Save. Vremenom su se stopili s Ilirskim plemenima.

Rimsko doba

Razvojem rimske kulture, te stvaranjem njihove moći i širenja dolazi do velikih promjena u strukturi stanovništva na ovim prostorima. Kada su Rimljani odlučili zavladati ilirskim pokrajinama, na putu su im bili Japodi. Iz povijesnih bilježaka saznajemo da su Japodi kao gorski narod odgojen u surovim životnim uvjetima, bili vrlo ratoborni i da je rimski vojskovođa i kasniji car **Oktavijan (August)**, 35. god. prije Krista, pretrpio velike gubitke želeći ih pokoriti. Oktavijan je u tim borbama bio ranjen, pa je prihvatio pregovore. Uspio je prevariti Japode i uspjeti zauzeti njihov grad **Metulum** - koji se prema dostupnim podacima nalazio kod današnjeg Skradnika kod Josipdola. Tu je zatekao samo mrtve žene i djecu koji nisu htjeli živi pasti u njihove ruke. Nakon tih tragičnih događaja japodsko je područje ušlo u sastav rimske provincije **Ilirika**. Ilirik se dijelio na **Panoniju** i **Dalmaciju**. Brinjsko područje nalazilo se u sastavu Dalmacije.

Za vrijeme **cara Dioklecijana** (vladao 284.-305.) provodi se reorganizacija carstva. Brinjsko područje pripada pod upravnu jedinicu **Liburnija**. Nakon diobe Rimskog carstva **395.** godine Brinjski se kraj našao u **Zapadnom carstvu**.

Dolaskom Rimljana počinju se graditi kvalitetni cestovni pravci. Najpoznatija rimska cesta koja je Rim povezivala s Japodijom vodila je od Tersatike (**Trsat**) obalom do Senie (**Senj**), koja je zatim skretala za Vratnik i dalje prema Sisciji (današnji Sisak). Postojala je cesta od Vratnika preko brinjskog područja prema sjevernim rimskim provincijama. Pronađeni su arheološki ostaci antičkih objekata kod **Žute Lokve** iz I. ili II. stoljeća poslije Kr. Radi se o ostacima postaje-odmorišta za odmor ljudi i konja. (*Senjski zbornik 23/1996*). Također postoje pretpostavke o postojanju rimskog a možda još i japodskog grada na širem području Brinja pod nazivom **Monetium**. Te činjenice treba još naučno dokazati.

Goti, Huni i Avari

Stabilne političke prilike u gorskim predjelima današnje Hrvatske pod rimskom vlašću iz temelja je uzdrmao prodor gotskih plemena u 4. st. poslije Krista. To je u stvari bio početni

val velike seobe naroda. Goti su na našim prostorima uspostavili vlastitu državu. Nakon Gota kratkotrajno vladaju Huni, a zatim i Avari koji su prethodili dolasku Hrvata na ove prostore. Nakon propasti Zapadnog Rimskog Carstva, u doba velike seobe naroda, arheoloških nalaza iz ovog područja gotovo da i nema. Prvi nalazi, iako sporadični, javljaju se dolaskom Avara i Slavena na ova područja krajem 6. i početkom 7. st. poslije Krista.

3.4. Dolazak Hrvata

Uvod

Hrvati su jedan od starijih naroda Europe. Njihovo podrijetlo i pradomovina kriju se u tami prapovijesti, još uvijek nedovoljno istraženo. O njihovom nastanku postoje brojne teorije povjesničara i antropologa. Međutim, Hrvati pripadaju indoeuropskoj skupini naroda, koja vuče podrijetlo iz dubine euroazijskih prostora.

Valja izdvojiti pretpostavku o staroperzijskom podrijetlu hrvatskog imena, koja se danas kod dijela povjesničara smatra najvjerojatnijom. Na kamenom natpisu perzijskog kralja Darija I. (**521.-486. pr. Kr.**) što sadrži popis od 23 naroda koji su mu bili podčinjeni, spominje se i narod **Harauvat**. Zapisano je u svetim knjigama Avesta kao narod Karahvati u značenju prijatelja ili, u drugom tumačenju kao “*sunčano ležište*”. Taj je narod nastanjivao područje današnjeg južnog Afganistana i istočnog Irana. U to vrijeme Perzija doživljava svoj vrhunac moći te se ubraja među najveće suvremene civilizacije.

Na ovom prostoru nisu dugo ostali iz nepoznatih razloga. Bili su primorani seliti se na zapad. Tako u **3. i 2. st. pr. Kr.**, pojavljuje se naziv Hrvat kao osobno ime na dvama grčkim kamenim natpisima, u oblicima **Horoathos** i **Horuathos** (Horvat, Hrvat), što su pronađeni u Tanaisu (Azovu) na ušću rijeke Don u Azovsko more.

U 4. st. poslije Kr. Hrvati, pod pritiskom provala Huna, napuštaju porječje Dona i kreću sjeverozapadnim pravcem prema poljskim i češkim Karpatima. U tim burnim vremenima i velikim stradanjima Hrvati su - iako malobrojni - opstali zahvaljujući svojoj dobroj unutarnjoj i vojnoj organizaciji, koja se prvenstveno temeljila na brzom konjaništvu. Novu domovinu u sjevernim Karpatima Hrvati su nazvali **Velika** ili **Bijela Hrvatska**. Tijekom dugotrajnih seoba došlo je do postupnog i djelomičnog spajanja perzijskih - izvorno neslavenskih Hrvata, sa susjednim slavenskim zajednicama, te prihvaćanja slavenskog jezika i običaja.

Prema drugom mišljenju pradomovina Hrvata zajednička je svim Slavenima. Najstarije sjedište Slavena obuhvaćalo je plodne krajeve između rijeka Visle, Dnjepra, Desne Zapadne Dvine, i gorja Karpata u Polesju kod današnjeg glavnog grada Ukrajine Kijeva. Iz te jezgre odvojile su se posebne slavenske grane: istočnu čine Rusi i Ukrajinici; zapadnu Česi, Slovaci, Poljaci, Lužički Srbi i Podalpski Slaveni; južnu Slovenci, Hrvati, Srbi, Makedonci i kasnije Bugari.

Konačno, početkom 7. st. krenut će hrvatska plemena u seobu prema današnjoj Hrvatskoj. Prema dostupnim povijesnim izvorima seobu Hrvata potaklo je Bizantsko carstvo koje je, ugroženo od brojnih avarskih i slavenskih plemena, bilo prisiljeno potražiti pomoć sa strane. Tako će bizantski car Heraklije pozvati posredstvom svojih izaslanika Hrvate u pomoć, nudeći im zauzvrat zemlje istočnog Jadrana i zaleđa. Hrvati će se tome pozivu odazvati i oko **630.** godine započeti preseljenje. Prema kronici cara Porfirogeneta iz 10. st. hrvatska je plemena u seobi predvodilo petoro braće i dvije sestre: **Kluk, Lobel, Kosenc, Muhlo i Hrvat**, te **Tuga i**

Buga. Njihov prodor prouzročio je brojne ratove sa zatečenim avarskim, slavenskim i starobalkanskim plemenima. Naši preci ipak su uspjeli opstati i savladati brojne poteškoće, naselivši se od jadranske obale pa sve do rijeke Drave i Mure.

Počeci stvaranja hrvatske države

Razdoblje nastanka i razvoja nove hrvatske države obilježava ponajviše njena podijeljenost na dvije razmjerno nezavisne, i u ono vrijeme često sukobljene, upravne oblasti - *kneževine*. Na sjeveru se nalazila Posavska (Panonska) a na jugu Primorska (Dalmatinska) kneževina. Stanovnici Dalmatinske kneževine bave se transhumalnim stočarstvom (ljetna i zimska ispaša). Za zimsku ispašu koristili su se prostori sjeverne i srednje Dalmacije, te uzak pojas Hrvatskog primorja s otocima. Za ljetnu ispašu koristili su se planinski pašnjaci u planinskom zaleđu - područje Krbave, Like i Gacke s brinjskim područjem.

Tako su Ravni kotari i planinski okvir ličke zavale, koji su imali prostrane pašnjake za takve zimske i ljetne ispaše i mogućnosti za primitivnu ratarsku proizvodnju, stvorili uvjete za mogućnosti razvoja važnijih starih hrvatskih naselja, *osobito Nina kao najstarijeg žarišta hrvatske političke i crkvene organizacije*. Zbog toga je lička zavala politički i gospodarski bila u uskoj vezi sa priobaljem.

U južnoj kneževini nastanila su se matična hrvatska plemena, koja su stvorila političko i kulturno središte Hrvatske. Stoga se Primorska kneževina, koja se još naziva *Hrvatska*, smatra i kolijevkom hrvatske države. Nastala je na prostoru između rijeka **Zrmanje i Cetine**, smještena u trokutu Nin-Knin-Solin. Na tu "kraljevsku" Hrvatsku izravno se kao kičma nadovezuje "**banska**" ili "**planinska**" Hrvatska, što se protezala na području triju povijesnih **banskih županija: Gacke (s Brinjem), Like i Krbave**. Planinsko će područje biti osnovica za ulazak Trpimirovića u panonsku ravnicu, da bi za vrijeme kralja Tomislava Slavonija prvi put ušla u hrvatsko državno područje.

Međunarodni položaj srednjekovne Hrvatske

U osvit svoje povijesti, početkom **IX. stoljeća**, hrvatski se narod nalazio između moćnih sila istoka i zapada, Bizanta i Franačke, kao "*patuljak među divovima*". Odnosi između Franačke Carevine i Bizantskog Carstva bili su vrlo napet te su prerasli u rat koji je 812. okončan mirom u Aachenu. Tadašnji hrvatski knezovi Borna i Ljudevit vladali su kao franački poluvazali. Za vrijeme kneza Branimira postaje slobodna i neovisna kneževina. Da bi opstao morao je prevladati unutarnje prepreke što ih je nametnula geomorfološka i etnokulturna baština prostora između Drave i Jadrana. Tadašnji dualizam između Posavske i Primorske Hrvatske morao je pod cijenu opstanka biti prevladan.

Dolaskom Kralja Tomislava u 10. stoljeću (**925.**) nestaje tog dualizma, što je bio temelj za uspostavu jake i moćne države. Hrvatska dobiva još više na ugledu i postaje vojnički snažna kraljevina - država višeg stupnja uređenja. Na odabir čelnih ljudi u državi utječe kralj i njegovo dvorsko vijeće koje tako postavlja vladareve ljude za banove, župane pa čak i za rodovske glavare. Time je staro plemensko društvo rodovske demokracije postupno nestajalo. Umjesto zajedničkog, javlja se pojedinačno vlasništvo s principom nasljeđivanja, s oca na jednog, obično najstarijeg sina po uzoru na rimsko pravo.

U vrijeme Tomislava Mađari naseljavaju Panonsku nizinu. Njihova pojava u susjedstvu bitno će utjecati na daljnju hrvatsku povijest. Provaljuju u Panonsku Hrvatsku, koju je branio

njen posljednji **knez Braslav**. Dolaskom Mađara u Panonsku nizinu nastaje razdvajanje slavenskih i hrvatskih plemena od Germana i zaustavljanja germanizacije podunavskog prostora. To će omogućiti Slavenima i ostalim narodima da sačuvaju svoju individualnost pred kulturnim i političkim prodiranjem germanizacije, ali će nastati opasnost od mađarskog prodora. Ipak je kralj Tomislav spriječio Mađare u prodoru na Dalmatinsku Hrvatsku uspostavivši povijesnu hrvatsku granicu na Muri, Dravi i Dunavu.

Niti u neposrednom okruženju ne vlada mir. Bugarski car Simeon protjeruje srpske vladare koji se sklanjaju u Hrvatsku. Želi ovladati i Hrvatskom, međutim Tomislavova je snaga veća nego što on misli. U tom sukobu Bugari trpe težak poraz. Poslije Tomislavove smrti hrvatska država slabi sve do dolaska na vlast **kralja Petra Krešimira IV (1058.-1074.)** i **kralja Zvonimira (1075.-1089.)** koji su opet ujedinili sve hrvatske zemlje i vojnički ih ojačali.

Poslije smrti kralja Zvonimira nastaju unutrašnje borbe koje oslabljuju državu. To jedva dočekuju Mađari koji pod **kraljem Kolomanom Arpadovićem (1095.-1116.)**, prodiru u Hrvatsku gdje pobjeđuju hrvatskog **kralja Petra Svačića** na Gvozdu prodirući sve do Biograda. Hrvati su se uspjeli organizirati i otjerati Mađare. Zbog vanjske opasnosti od Rusa i Kumana, ali i vojnog jačanja Hrvatske, kada je Koloman uvidio da Hrvate neće moći lako pokoriti, a Hrvati strepeći od daljnjih mađarskih pritisaka, sklapaju **1102.** vrlo sporan i povijesno problematičan sporazum pod nazivom *Pacta conventa*. Hrvati priznaju Kolomana za kralja, čime su ušli u personalnu uniju s Mađarima. Premda je Hrvatska zadržala sve državotvorne oznake, ipak je u biti izgubila državnu neovisnost, što će je u budućnosti dovesti u vrlo težak i složen položaj.

3.5. Stara povijest Gacke i Brinja

Uvod

Da bi mogli pratiti povijest ovog područja tijekom srednjeg vijeka moramo na početku pojasniti neke zemljopisne i političke pojmove iz tog vremena. Područje između Une i mora, koje se danas zove **Lika**, u srednjem vijeku i za vrijeme Osmanske opasnosti nije bio cjelovit prostor. Naime, porječja pojedinih vodotoka i kraška polja bile su zasebne cjeline, jedne od drugih fizički odvojene gorskim masivima. Zbog toga se sadašnji prostor Like dijelio na tri povijesne pokrajine: **Liku, Krbavu i Gacku**. Ta će podjela u biti potrajati sve do razvojačenja Vojne krajine krajem 19. st., kada je uspostavljena civilna vlast i ustrojena upravna jedinica **Ličko-krbavska županija**. Time se ime Lika proširuje i na brinjsko područje. Na priloženim zemljovidima prikazani su prijašnji državni ustroji i prostorne podjele. Kakvo je stanje na ovim prostorima bilo u vrijeme Bizanta, odnosno sredinom desetoga stoljeća saznajemo iz djela bizantinskog cara i pisca **Konstantina Porfirogeneta »O upravljanju državom«**. On spominje *“da se zemlja Hrvata dijeli u jedanaest župa-upravnih jedinica (Hlijevno, Cetina, Imotski, Pliva, Pset, Primorje, Bribir, Nona, Knin, Sidraga i Nin), a njihov ban upravlja Krbavom, Likom i Gackom...”*. Dakle, Gacka u 10. stoljeću ima poseban položaj u okvirima uređenja vlasti Hrvatskog kraljevstva. Ona se spominje već između **818.** i **823.** u franačkim izvješćima o ratu protiv **Ljudevita Posavskog**, kneza Posavske Hrvatske. Francima je tada u toj borbi pomogao knez Dalmatinske Hrvatske **Borna** (oko 810-821), koji je vladao i Gackom. **Einhart**, kroničar Karla Velikog iz 9. stoljeća, spominje da je knez Borna nosio titulu *dux Dalmatiae atque Liburniae* ali i *dux Guduscanorum*, dakle i knez *Gačana*. Treba napomenuti da su za vrijeme Franačkog

rata protiv Posavske Hrvatske, tadašnji Gačani napustili Borna u bitci na Kupu, jer su smatrali sa su im Franci a ne Ljudevit neprijatelji! Značajan ih je broj prešao na njegovu stranu. Ove povijesne činjenice ne mogu se uzeti kao krajnje negativna ličnost kneza Borne, jer u to vrijeme međusobno ratuju brojni susjedni gradovi, plemići i vlastodršci.

Prema nekim podacima (S. Pavičić), područje Gacke obuhvaćalo je u početku devetoga stoljeća zapravo cijelo današnje područje Like od Une do Velebita,

pa čak možda i do mora. Prema tome bi naziv "Guduscani, Goduscani" u franačkih pisaca toga vremena, označivao upravo zajedničko područje Gacke, Like i Krbave. To potvrđuje i činjenica što spomenuti franački izvještaji Gačane zovu **narodom** (*natio Guduscanorum*), što bi bilo nerealan za samo područje sadašnje Gacke doline i njezina okruženja. Treba napomenuti da su Gačani 820. godine poslali svoje poslanike franačkom **caru Ludoviku**. Da su bili maleni i beznačajni svakako da ih car ne bi primio.

Stara Gacka župa, koja je zauzimala u prvotno vrijeme velik prostor, raspala se ubrzo na nekoliko manjih cjelina. Suzila se samo na prostor oko rijeke Gacke s brinjskim područjem.

Srednjovjekovni pojam župe ne poklapa sa današnjim. Radi se zapravo o svjetovnoj i administrativnoj podjeli unutar koje se razvijala i crkvena organizacija. Kasnije su se počele razlikovati crkvene i civilne jedinice. Crkvena je sačuvala naziv *župa*, ali u smislu, kako se to i danas upotrebljava - na usku crkvenu teritorijalnu cjelinu. Na području prijašnje župe razvio se u crkvenom pogledu arhidakonat ili dekanat, koji je obuhvaćao više crkvenih župa.

U sklopu složenih procesa preobražaja rodovskoga u feudalno društvo mijenjalo se i teritorijalno ustrojstvo. Između sredine 10. i 11. stoljeća i ovdje se učvrstila feudalna teritorijalno-politička organizacija. Od kraja 11. st. razvoj feudalne organizacije odvijao se pod utjecajem Ugarske, dok su županije osnovane tek krajem 12. i početkom 13. stoljeća. Kakva je bila niža organizacija društvenog ustroja toga vremena? Staro pleme Gačana dijelilo se u to vrijeme na *rodove* - zajednice šireg krvnog srodstva, na čelu s *glavarima*. Rodovi su se pak dijelili na *zadruga* - zajednice užeg krvnog srodstva, na čelu s *gospodarima*. Treba napomenuti da u prvim stoljećima Hrvatske države tadašnje društvo ne poznaje pojedinačno vlasništvo nad zemljom, već se cijelo područje župe, sa svim prirodnim bogatstvima, smatralo zajedničkim zadrugnim vlasništvom. Temeljna im je privredna djelatnost bila ratarstvo i stočarstvo - uzgoj ovaca, koza, svinja, goveda i konja. Poseban je značaj konjogojstva u opskrbi vojske. Od novih poljodjelskih kultura Hrvati preuzimaju vinogradarstvo, koje se uspješno gajilo zbog tada povoljne klime (Lopašić, Dva

Županije na hrvatskom prostoru od IX. do XI. stoljeća

hrvatska junaka...). **Stara povijest brinjskog kraja** Dokle seže pisana povijest Brinja? Najstarija povijest brinjskog kraja gotovo je nepoznata. **Vjekoslav Klaić** smatra da je Brinje nekoć bila zasebna plemenska župa (*comitatus*). Ona je približno obuhvaćala sadašnje Brinjsko polje, dio jugozapadnih obronaka Velike kapele (crnačko-stajničko polje) i područje do Jasenka. Kroničar **Tomašić** smatra da je Brinje osnovano **1020.** godine (*E. Laszowski.*) Prvi put se Brinje spominje polovinom XIV. stoljeća i to godine **1343.**, u pismu brinjskog kneza Bartola Krčkog mletačkom duždu Andriji Dandulu. Godine **1385.** nalazimo u Brinju **Đuru kneza Krbavskog** od plemena Gušića. (*E. Laszowski*)

Lokalitet Staro Brinje, za koje još nije jasno vrijeme njegova nastanka, naznačuje da je ondje već i ranije bila potreba za njegovim nastankom. To potvrđuje i dosta starih listina pisanih u 14. st. "*v Brinah*". Pozicija Starog Brinja koje se vjerojatno nalazilo nešto dalje u brdima, mogla je biti razlogom da u Brinju tijekom 12. i 13. pa i u 14. stoljeća još nema značajnijeg naselja. To potvrđuje i osnivanje augustinskog samostana sredinom 14. stoljeća, a augustinci, djeluju u samoći, udaljeni od naselja. Njihova djelatnost obuhvaća i zbrinjavanje putnika, što opet potvrđuje činjenicu da ondje nema bitnijih i značajnijih naselja (*Z. Horvat*).

Naknadnim podizanjem geostrateškog i prometnog položaja, bio je razlog gradnje burga knezova Krčkih Frankopana krajem 14. i početkom 15. stoljeća. Najstariju bi sakralnu građevinu možda trebalo gledati u brinjskoj crkvi (ili kapeli) sv. Apolonije, smještenoj na karakterističnom mjestu, tj. ilirskoj utvrdi i mjestu nalaza rimskih tekula. No to će ipak biti nepoznanica sve do detaljnih arheoloških iskopavanja: možda je sv. Apolonija nastala i prije razdoblja romanike, možda i u razdoblju starokršćanstva! Nazočnost neke ranije građevine, pa i naselja rimskog Monetiuma i Arupija, možda svjedoči skulptura vrlo kvalitetno isklesane vučice koja se nalazi na vrhu zvonika Sv. Vida u Humcu. Da li je ta skulptura odnekud donesena, možda s neke rimske ruševine koja se negdje blizu nalazila? (*Z. Horvat*)

Razvojem srednjovjekovne trgovine prostor između **Senja, Modruša i Dubovca** na Kupi (poslije Karlovca) bio je izravno povezan sa Slavonijom; cestom koja slijedi trasu nekadašnje stare rimske ceste od Gorskog kotara i malokapelskog planinskog lanca preko modruško-razvalskih vrata. Ona je povezivala tadašnja trgovačka središta Senj (*Senia*) i Sisak (*Siscia*). Tim su se putem gibali različiti slojevi srednjovjekovnih ljudi, katkad i kraljevi, umjetnici, diplomati, a najviše poslovni ljudi. To je prije svega bio trgovački put. Takvo geopolitičko, prometno i gospodarsko stanje izuzetno je utjecalo na razvoj brinjskog kraja a time i srednjovjekovnih naselja na tom području. Brinje je gradsko naselje s obrtničkim, trgovačkim i građanskim stanovništvom, koje se razvilo na plodnom tlu.

Mnoštvo sakralnih srednjovjekovnih građevina - o kojima nešto detaljnije u poglavlju o razvoju crkvenosti - različitih tipova gradnje i veličina govori o intenzivnom razvoju brinjskog područja u srednjem vijeku. Remek djelo tadašnje arhitekture je svakako brinjski grad Sokolac. Može se iz tih podataka zaključiti da je to nekada bio dosta napučen kraj, čiji je razvoj išao usporedo s razvojem srednje Europe. Razvoj trgovine tražio je svoje punktove na udaljenosti jednog dana puta između velikih trgovačkih i upravnih centara toga vremena - Senja i Modruša. To je zasigurno bilo brinjsko područje i grad Brinje. Uz to, tu je bilo i raskrižje putova koji vode dalje prema jugu i istoku.

Templari na brinjskom području

Kralj Andrija II darovao je **1219. templarima**, u to vrijeme vrlo moćnom i financijski jakom viteškim redom, cijelu Gacku župu, koja je u to vrijeme obuhvaćala i brinjsko područje. Templari

su kao red imali značajnu ulogu u cijelom tadašnjem kršćanskom svijetu. Nastali su godine **1119.** kao posljedica Križarskih ratova, i to između I. i II. križarskog rata, kada su francuski vitezovi u Jeruzalemu osnovali družbu «*Siromašnih vitezova Kristovih*» čija je osnovna dužnost bila štiti kršćanske hodočasnike na putu u Svetu Zemlju. Po smještaju u palači uz nekadašnji Solomonov hram dobivaju naziv «*Vitezovi Hrama*» ili Templari (od *templum* – lat. hram). Templari ubrzo stječu znatna bogatstva i moć, te se osim osnovnog vojničkog posla počinju baviti i financijama. Svugdje gdje se pojavljuju donose samo napredak. Posjedi templara imali su svoj poseban pravni status, te su bili izuzeti od banskog suda, kao i od ubiranja bilo kakvih daća, nameta i tereta.

Zbog njihove velike moći i bogatstva, te intriga francuskog kralja Filipa IV. **1312.** godine red je ukinut a njihove posjede preuzimaju srodni viteški redovi *ivanovci* ili *hospitalci*. Iz poznatih dokumenata nije vidljivo da su na području Brinja imali bilo kakvu utvrdu.

Templarima je kralj **1269.** oduzeo Senj i Gacku, a njima je dao u zamjenu prostranu i plodnu Dubičku župu. Ima i podataka da su iste godine templari ustupili navedena imanja hercegu Beli. (*Marinka Mužar*)

Vrijeme Frankopana

Stara povijest Brinja vezana je za djelovanje jedne od najmoćnijih starih hrvatskih plemićkih obitelji Frankopan. Njihov razvoj bio je kroz povijest izuzetno dinamičan i često tragičan. Oni se u povijesti pojavljuju tek u **XII.** stoljeću, i to kao mletački vazali s otoka Krka. Čini se, doduše, vjerojatnom teza da Krčki knezovi već u XII. stoljeću šire svoju vlast i na susjedno kopno (Vinodol) ali se ne sudaraju ni s jednom drugom snažnijom političkom i gospodarskom vlašću toga vremena. Sredinom XIII. stoljeća postaju gospodarima Senja. Time su doprli do geopolitički najvažnije točke njihova vladanja, kao osnove širenja u zaleđe prema Otočcu, Brinju i sjevernim područjima. To njihovo širenje ne izaziva tijekom XIV. stoljeća otpor ni Arpadovića ni Anžuvinaca.

Frankopani su u Brinju u **14. st.** izgradili tvrd **grad Jelovik**, koji je bio njihovo upravno sjedište. Zabilježen je u spomenicima prvi put **1390.** godine. **Ivan Frankopan** zove ga «naš grad» (*Datum in nostro castro Jelovici*). Kasnije je knez **Nikola IV.** Krčki, prvi koji se prozvao Frankopanom, početkom 15. stoljeća sagradio novi grad Sokolac s reprezentativnim palasom i kapelom.

Iz tog vremena bilježimo nekoliko važnijih događaja poput velikog slavlja koje se slavilo u Brinju god. **1411.** Knez Nikola Frankopan zaručio je 20. siječnja svoga najstarijega sina Ivana s Katarinom, najstarijom kćeri **Ivana Nelipića** kneza cetinskoga, kliškoga i rmanskoga. Tu je i Nelipić odredio bogati miraz svojoj kćeri Katarini, kojim su se znatno povećala imanja i moć Frankopana.

Slijedeće godine **1412,** mjeseca studenoga boravio je u Brinju **kralj Sigismund** kao gost **kneza Nikole Frankopana.** Tu je kralj izdao 28. studenoga povelju knezu Nelipiću, da može kćeri Katarini dati miraz koji se sastojao od pojedinih gradova. Nakon smrti kneza Nikole (1432.) vladao je Brinjem Nikolin sin knez Bartol.

Kad su Frankopani **12. lipnja 1449.** na Modrušu dijelili svoju očevinu, pripalo je knezu Bartolu područje Brinja s gradom Sokolom. Po njegovoj smrti držala je Brinje njegova udovica kneginja Jalža, s djecom Anžom (Angelom) i Nikolom. Zbog izuzetnog prometnog značenja Brinja, Frankopani ga tada odvajaju od Gacke župe. Stoga je i krčkim knezovima u njihovoj ekspanziji od mora prema unutrašnjosti, ovo trgovačko i obrtničko središte bilo od velikog značaja i prvi korak širenja prema unutrašnjosti.

Pojava prvih pisanih dokumenata o Stajnici i okolici

O staroj povijesti brinjskog područja ostalo je sačuvano vrlo malo dokumenata i arheoloških lokaliteta. Ovo malo što je sačuvano ne daje cjelovito stanje o tom području. Za okolna mjesta situacija je još teža. Izuzetno malo postoji sačuvanih dokumenata. Međutim, u ovom kratkom istraživanju uspio sam pronaći priličan broj dokumenata, koji nam tek donekle prikazuju stanje u Stajnici i njenoj okolici.

Prvi pisani dokumenti o naseljima Stajničko-crnačkog polja pojavljuju se u darovnicama obitelji Frankopan u 15. stoljeću. Prvi sačuvani dokument predstavlja povelju koju je izdao u Brinju knez Ivan (Anž) **25. prosinca 1476.** godine. Tom darovnicom dariva samostanu i crkvi sv. Marije u Brinju više sela i posjeda. U njoj stoji da *“knez Ivan Frankopan rečeni samostan redovnika sv. Augustina, tj. crkvu sv. Marije u Brinju... darujemo i potvrđujemo za sva vremena selo Zezaruf-u, malo selo koje se zove Obrovac, koje se nekoć zvalo Oltiz Portam (vjerojatno Razvala), na javnom putu koji vodi u Modruš, i selo zvano Nagoruzi blizu crkve sv. Marije u Jezeranama (Jeserin).* U povelji se dalje navodi da *“na isti način potvrđujemo i dajemo svu desetinu koja je oko brda u župi crkve sv. Martina u Obrovi.* (Sladović, str. 224.)

Neposredno nakon toga, iz godine **1495.**, imamo darovnicu kneza Anža Frankopana koji daruje samostanu svetog Mikule na Gvozdu tri sela i to „*selo Črnicu (Črnac), te najprvo selo na kom sidi Karin Peroić i selo na kom sidi Anton Tisonić*» (Šurmin, str. 381.). Ova darovnica pretpostavlja neku prijašnju donaciju kojom je isti knez darovao istom samostanu još jedno selo. O kojem je selu riječ ne postoje sačuvani dokumenti. To je razvidno iz nastavka citirane isprave, gdje se kaže da se ova tri sela nalaze: *»poli prvoga našega danija, ko smo mi prije darovali rečenomu kloštru v Gvozdi. I ta sela rečena mi učinismo dati i darovati sa vsim, ča pristoi k rečenim selom u polju, na vodi i va gori, puščine i sinokoše, i općine, suha i sirova, mi dasmo i darovasmo rečenom kloštru vikovičnim zakonom i neodazvanim. A toga našega danija da imiite fratri, ki esu u tom kloštru i ki po nih budu, imaiite uživati i radovati va veki...“*

Knez Ivan (Anž) Frankopan izdaje **1. travnja 1496.** još jednu darovnicu u korist istog samostana. Daje mu selo po imenu Mokro (**okolica Jezerana**): *»na slavu vsemogućega Boga i na čast i na pomoć crkvi više rečenoj svetoga Mikule, sada mi prodasmo i dasmo i darovasmo i dajemo dobrovoljnim zakonom va vlašćem našem gospostvi vlašćega našega inunija i plemensćine va vladanji i va otačanstvi našem brinjskom selo, ko se zove Mokro, vse sa vsim za 150 zlatih, sa vsimi seli ča k nim pristoi, i sa vsim pristojanijem malim i velikim...“* (Đuro Šurmin, str. 390.)

Prema navodima dr Rudolfa Horvata *“Brinjska župa spominje se još u srednjem vijeku. Spominju se Črnica (Crnač), Mokro, Drstino Selo, Mali Prokičci (vjerojatno Prokike), Škrinje”.* Međutim ne navodi povijesne izvore na temelju kojih bazira ovaj podatke ali i dokumente koje smo naveli u ovom poglavlju. (R. Horvat)

Dakle, u navedenim listinama pojavljuju se nazivi naselja koja, u većini slučajeva, tijekom turske opasnosti nestaju iz uporabe, osim Jezerana, Črnca i Mokrog. Koja su od ovih navedenih sela prethodnica današnje Stajnice, teško je reći.

Nisu sačuvani ni povijesni zemljovidi temeljem kojih bi se mogli rekonstruirati njihovi raniji lokaliteti. Ipak i ovo malo dokumenata svjedoči nam da je ovo područje u srednjem vijeku bilo dobro naseljeno i da zbog toga postoji veći broj vjerskih objekata.

Stajnica se pojavljuje u pisanim dokumentima pod sadašnjim nazivom tek 22. svibnja 1645. kada se dijele posjedi između Brinjaka i Vlaha. O tome nešto više u poglavlju: *“Brinje u osmansko doba”* (str.47).

*Ostaci nepoznatih
prapovijesnih graditelja -
Živa voda na Kapeli*

Južna strana stajničkog polja obilovala je japodskim naseljima. Šuma iznad Dvora.

Literatura:

- Radoslav Lopašić:** *Spomenici hrvatske krajine I-III*,
Stjepan Pavičić: "Seobe i naselja u Lici",
Đuro Šurmin: *Acta croatica*, Zagreb 1899.
Manojlo Sladović: *Povijesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst 1856
dr. Rudolf Horvat: "Lika i Krbava", Zagreb 1941.
Emilij Laszowski: *Stari lički gradovi*, Zagreb, 1941.
Marinka Mužar i dr.: (Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Karlovcu): *Elaborat utjecaja na kulturna dobra autoceste Bosiljevo-Sveti Rok*,
Mirko Korenčić: *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*, Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, JAZU, knjiga 54;
Zorislav Horvat: *Srednjovjekovna sakralna arhitektura u Brinju i okolici*, *Senjski zbornik* 27/2000,
Vjekoslav Klaić: *Krčki knezovi Frankopani*, Zagreb, 1901.
Vjekoslav Klaić: *Povijest Hrvata, III*, Zagreb, 1901.
Milan Kruhek: *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995.
Milan Kruhek: *Utvrde senjske kapetanije u XVI. st.*, *Senjski zbornik* 17/1990.,
Ivan Kukuljević: *Sokol-grad Brinjski*, *Glasnik Društva za umjetnost i umjetni obrt, II*, Zagreb, 1887,
Karl Patsch: *Lika u rimsko doba (prijevod)*, Gospić, 1990,
Manojlo Sladović: *Povesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst, 1856.,
Branimir Gušić: *Naseljenje Like do Turaka (Zbornik: "Lika u prošlosti i sadašnjosti"*, Karlovac 1973.)
Ružica Drechsler-Bižić: *Predslavenske kulture u Lici (Zbornik: "Lika u prošlosti i sadašnjosti"*, Karlovac 1973.)
Srećko Božičević: *Potresi u Senju (Senjski zbornik 3/67)*,
Mirko Marković: *Ličani kroz prošlost*, Zagreb 2001,
Mirko Malez: *Prvi ljudi na području Like (Zbornik: "Lika u prošlosti i sadašnjosti"*, Karlovac 1973.)
Jaques le Goff: *Knjiga o Europi*, Zagreb 2003.
Milan Kranjčević: *Kompolje*, *Kompolje* 1998.
Ante Glavičić: *Novi nalazi starohrvatskog pletera*, *Senjski zbornik* 29 (2002.),
Ivan Dujmović: *Povijest zavaljske župe*, Zagreb 1999.
Tomislav Raukar: *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb 1997.,
Milan Sijerković: «Večernji list» od 22. prosinca 2001. godine, *Dokumentacija Ministarstva kulture RH, Uprave za zaštitu kulturne baštine iz Karlovca*.